

ИЗРАБОТУВАЊЕТО НА ГАЈДИ ВО С. ИЊЕВО ОД СТРАНА НА ИНСТРУМЕНТАЛИСТОТ ЈОВАН МИТЕВ – ВАНО

Народните музички инструменти како оставштина градена и негувана со векови наназад од нашите предци претставуваат значаен сегмент во градењето на музичката традиција. Како дел од материјалната култура народните музички инструменти се повеќе од значајни за секој народ кој преку нив се идентификува во средината во која живее и надвор од неа.¹ Присутноста на поголем дел од постарите музичките инструменти во денешно време ни укажува на нивната важна улога во севкупното човеково опстојување и културно изградување. Нашето интересирање за народните музички инструменти во подалечното и поблиско минато не смее да го намали интересот за состојбата со овие инструменти во денешно време, време на глобализација. Денешната употреба на голем дел од стариот музички инструментариум и неговата музичка функција помеѓу населението кое живее во Република Македонија, на некој начин говори за застапеноста и употребата на музичките инструменти и во минатото.² Како една важна ако не и најважна заслуга за зачувувањето на старите музичките инструменти имаат изработувачите на народни музички инструменти. Овие изработувачи или мајстори на инструменти со својата работа им овозможуваат на талантираните свирачи да се служат со квалитетни музички инструменти што е предуслов за квалитетно техничко и стилско изградување на инструменталистите.³ За жал на овој занает многу малку или би рекле, воопшто не му се дава значење ниту пак институциите задолжени за зачувување на материјалното и духовното наследство пројавиле интерес со што ќе допринесат за зачувување на овој стар занает. Изработувањето на народни музички инструменти заслужува достоинствено внимание и негово регистрирање како би останале сведоштва со кои на идните генерации ќе им се укаже на големата улога на поединецот кој со својата работа дал голем допринос во зачувувањето на

¹ Преку музичките инструменти можеме да утврдиме од каде до каде била застапена една иста или слична традиција која не прекинала туку се оджала и по поставувањето на административните граници помеѓу соседните држави.

² Зборувајќи за народните инструменти кои се во употреба од населението во Р. Македонија ги опфаќаме сите етноси кои живеат во Македонија и имаат свои музички инструменти кои ги употребувале нивните предци и ги сметаат за свои традиционални музички инструменти. Во овој труд опфаќаме музички инструмент кој е најмногу применуван од македонското православно население.

³ За изработувачите на инструменти покрај мајстор за инструменти се користи и терминот „градители“ на инструменти.

инструменталната музичка традиција. И покрај присуството на бројни современи темпирани музички инструменти овие изработувачи успеале да одолеат на нивниот налет и продолжиле да ги изработуваат старите музички инструменти. И покрај намалениот интерес за народни музички инструменти и денес делуваат неколкумина изработувачи на инструменти кои го задржале стариот традиционален начин на изработување. Во Македонија досега не е изработена студија преку која ќе имаме претстава за бројот на изработувачи на народни инструменти иако со сигурност можеме да кажеме дека бројот е значително помал во однос на минатото. Нашето систематско истражување поврзано со прогресијата и континуитетот на инструменталната музичка традиција има за цел да ги регистрира изработувачите кои изработуваат музички инструменти за свои и за потребите на останатите инструменталисти и нивните применети методи.⁴

Во овој труд ќе се фокусираме на изработувањето на гајда во с. Ињево од страна на Јован Митев – Вано, кој остава трага во музичката традиција на село Ињево и околината, како гајдаџија и како изработувач на гајди.⁵

„Под терминот „гајда“, во Македонија се подразбира народниот музички инструмент, составен од два аерофоници музички инструмента, кларинетски тип, со по една идиоглотна писка, и со по едно ударно јазиче, цефка за воздух (дувало), врзани на козја или овча кожа (мев). Гајдата се состои од четири дела: мелодиска цевка гајдарка или сурла; бордунска цевка (рог, бучало, брчало или рикало); дувало и мев“ (Линин, 1986: 96). Во поново време кај гајдите се среќава уште еден бордунски елемент кој претставува минијатура од бордунската цевка и се нарекува слагарче. Составните елементи на гајдата се обединети преку мевот изработен од штавена козја или овча кожа кој што има функција на резервоар за воздух.⁶ На мевот се врзуваат главини изработени од рог или дрво во кои се

⁴ За овој традиционален занает нема спроведено конкретно истражување врз чија база би имале претстава за бројот на луѓето кои се занимаваат со изработување на народни музички инструменти и кои музички инструменти се изработуваат. На нас ни преостанува да го забележиме нивното скромно делување кое е од непроценлива вредност во зачувувањето на народните музички инструменти.

⁵ Теренското истражување и извршено на 15.05.2009 год. во с. Ињево.

⁶ Некои претходни истражувачи имаат регистрирано одредени обиди кожата да се замени со друг материјал од фабричко вештачко потекло но тоа е повеќе од радозналост кај одредени изработувачи одколку поради практичност. Изработувачот на гајди од Прилеп, Љупчо Јуртовски кај оние кожи кои дишат, за да го спречи непотребното губење на воздух кое предизвикува заморување на свирачот, во внатрешноста на кожата вметнува најлонска кеса при што го спречува губењето на воздух. Негативната страна на оваа техника е кондензацијата која се создава од дувањето на топол воздух која многу лесно може да навлезе во писките и да го прекине тонот. Оваа појава не се случува кај обичната кожа бидејќи таа ја абсорбира влагата и спречува нејзина кондензација.

вметнуваат мелодиските елементи и дувалото преку кое што се внесува воздухот во мевот.⁷

Гајдацијата Јован Митев-Вано изработува гајди на кои што се свирело во овој крај од многу одамна. Роден е 1942 год. во с. Ињево и целиот свој живот го поминал во своето родно село, село кое прочуено по зачуваната автентична музичко-играорна традиција. На гајда започнува да свира од 15 години. Свирењето и занаетот за изработување на гајда ги наследил од неговиот татко Петре Митев роден во с. Дедино. Првата гајда Јован ја изработува околу осумдесеттите години користејќи наследени традиционални методи во поглед на одбирањето на материјалот за изработување, подготвување и обработување па се до добивањето на готов инструмент. Со текот на времето развива и сопствени методи за подобрување на техничките и визуелните карактеристики на гајдата.

„Во Социјалистичка Република Македонија до денес малку е пишувано за значењето на материјалот од кој се изработуваат музичките инструменти, како и за самата техника во изработката, која битно влијае врз мелодиските карактеристики на самиот инструмент (Џимревски, 1988: 144). За изработка на дрвените делови на гајдата Јован користи дрво зеленика која уште се нарекува и шимшир. Ова дрво го користеле и неговиот татко и другите постари гајдаци и тврди дека ова е најдоброто дрво бидејќи се одликува со голема цврстина велејќи за зелениката: „Ова дрво е како коска“. Друго дрво од кое изработува гајди е јасенот. Од овие две дрва предност и дава на зелениката која се издвојува со звучниот интензитет а на визуелен план се одликува со природна боја која и дава и естетска вредност на гајдата. Во контекст на значењето на материјалот за изработка на инструментите Гојкович вели: „Од што ќе биде изработен еден инструмент најмногу зависело од материјалот кој преовладува во тој крај. Поради разликите помеѓу музичките инструменти и нивните бројни локални варијанти, разбирливо е да се разликува нивната ергологија и технологија и да зависат не само од типот и врстата на инструментот туку и од крајот во кој се изработуваат“ (Gojković, 1989:14). Јован ја набавува зелениката од Конечка Планина, планина која се наоѓа во близина на Општина Конче нагласувајќи дека дрвото може да се бере во било кој период од годината. По берењето го остава да се исуши по природен пат, процес кој трае околу две години.⁸ Друг начин на сушење на дрвото е тоа да се пробуши одвнатре овозможувајќи проток на воздух со што се скратува времето на сушење за околу една година (Фотографија 1).

⁷ За разлика од кавалот, шупелката, дудучето, кџането и некои други народни музички инструменти кои што многу често биле изработувани и од самите свирачи тоа не е случај со гајдата за чие изработување е потребна поголема посветеност, внимание и време.

⁸ Во поглед на берењето на дрвото, некои изработувачи тврдат дека најдобро е дрвото да се бере во зимен период кога дрвото содржи најмалку влага во себе. Можеби ова се одразува во временскиот период кој што е потребен за да се исуши дрвото и да биде подготвено за обработка. Претпоставуваме дека со берењето во зимскиот период се скратува времето на сушење.

Фотографија 1. Подготвени парчиња дрво за обработување

Во минатото, гајдите ги изработувал рачно а пред десетина години си изработил дребанг составен од електрична дупчалка и други додатоци кои самиот ги конструирал.⁹ Со примената на овој дребанг тој си ја олеснува работата во делот на внатрешното бушење и надворешното одземање на дрвото а воедно го скратува и потребното време за изработување. Дребангот го монтира на стабилна подлога а во текот на нашето истражување го монтираше на запрежната кола (Фотографии 2, 3, 4, 5, 6 и 7).¹⁰

Фотографии 2, 3, 4, 5, 6 и 7. Подготовка на импровизираниот дребанг

⁹ Истражувањето е извршено на 15.05. 2009 година а информациите ги произнесуваме изворно, како во моментот на снимањето.

¹⁰Пред секое отпочнување со изработка тој го монтира дребангот а по изработувањето на елементите за гајда, го растура дрбангот и електричната дупчалка ја употребува за друга намена.

Првата постапка во обработувањето на дрвото е внатрешно одземање со бургија. За внатрешно одземање на дрвото користи бургии кои ги има изработено самиот (Фотографија 8).¹¹

Фотографија 8. Бургии за внатрешно одземање изработени од Јован

Избушеното дрво се навлекува на дребангот, се затегнува и потоа следува надворешно одземање според саканата дебелина на сидот на дрвото. Како модел и димензии за првите изработени гајди, како што вели Јован, за „мустра“, ги користел оние гајди за кои, воден од сопственото музичко чувство сметал дека се издвојуваат со својот звук и штим.¹² „Мелодиската цевка позната во Источна Македонија како „гајдарка“, а во Западна како „сурла“, се обликува во форма на дрвена цевка, свиткана на долниот крај под агол од 120° спрема вертикалата“ (Линин, 1986: 96-97). На изработувањето на гајдарката посветува посебно внимание за да го добие посакуваното меѓутонско растојание што е предуслов гајдарката да ги исполни потребните критериуми.¹³ Заоблениот дел на гајдарката го изработува од рог од бивол или од дрво и го нарекува рокче. Етимологијата произлегува од материјалот од кој што најчесто се изработува овој елемент на гајдарката (Фотографија 9).¹⁴

¹¹ Јован е посебно горд и нагласува дека за изработување на гајдата воопшто не користи фабрички бургии.

¹² Во минатото, Јован изработил и неколку кларинети за кои за металните делови користел делови од котлиња што ја истакнува неговата умешност и снаодливост во изработувањето на музички инструменти.

¹³ Гајдарката како елемент на кој се изведуваат мелодиите има најголема функција во музичката вредност на инструментот.

¹⁴ Во недостаток на рог овој составен елемент некои изработувачи покрај од дрво го изработуваат и од пластика.

Фотографија 9. Делумно изработена гајдарка и рокче од дрво во изработка

„На предната страна се пробиваат седум мелодиски отвори (вражалки или прстеници), а осмата за палец, на задната. Седмиот мелодиски отвор мрморец и осмата за палецот, се пробиваат на иста вертикала во која е вовлечено житно цевче“ (Линин, 1986: 97). Мелодиските отвори најнапред ги буши со бургија во форма на круг за потоа постепено ги проширува. Постигнувајќи ја саканата висина, мелодиските отвори добиваат елипсовидна форма. (Фотографија 10).

Фотографија 10. Првично и конечно изработени мелодиски отвори

Најгоре на предната страна од гајдарката се наоѓа мрморецот кој што е со помал дијаметар во однос на останатите мелодиски отвори (околу 10 мм.). Во мрморецот вметнува цевче од жито со должина прилагодена според дијаметарот на гајдарката. Мрморецот се наоѓа спротивно од мелодискиот отвор за палецот кој што е и највисокиот тон кај гајдарката.

Фотографија 11. Мрморец од горната и долната страна

Бордунската цевка или брчало, е составена од три дела и Јован ја нарекува рог. Првиот составен дел кој се вметнува во главината го нарекува пискалник. Во пискалникот е сместена и писката изработена од трска. Вториот составен дел на брчалото го нарекува среднак а третиот брчало (Фотографија 12).

Фотографија 12. Брчало, среднак и пискалник

Следниот бордунски елемент е слагарчето кое што претставува минијатурна бордунска цефка која звучи за две октави повисоко. Составено е од два дела. Компарирајќи го со брчалото, слагарчето е составено од пискалник и брчало (Фотографија 13).

Фотографија 13.Слагарче

Дувалото го изработува исто така од зеленика. За да го заштити од оштетување, на врвот на дувалото понекогаш навлекува цевче од пластика (Фотографија 14).

Фотографија 14. Дувало

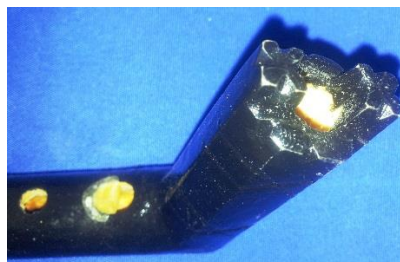
Главините ги изработува од рог од бивол а материјалот го набавува од депонии каде што се фрлаат остатоците од околните кланици. Процесот на обработување и изработување на главините опфаќа варење во врела вода со што роговите се чистат од ткивото кое што ја исполнува внатрешноста на рогот. Со овој зафат се врши и дезинфекција со што се избегнува појава на болести. Рогот кој што е мошне цврст преку варењето омекнува со што се олеснува нговото обработување (Фотографија 15)

Фотографија 15. Подготвени главини од рог од бивол

За изработување на писките ги употребува питома трска која што ја има во неговата околина а мошне често ја бере и од други места.

Големо внимание Јован посветува и на естетската страна на гајдите. Украсувањето на елементите го прави додека тие се вртат на дребангот со голема брзина допирајќи ги со жица со што постигнува голема температура која предизвикува длабење во дрвото добивајќи концентрични кругови. Концентричните кругови минуваат преку целата гајдарка а оние кои минуваат преку мелодиските отвори се понагласени односно, нешто пошироки во однос на другите. Пошироките линии ги бојосува со црна боја. Кај рокчето орнаментите ги изработува со плитка резба а потоа го бојосува со црна боја (Фотографија 16). На крајот од рокчето прави мала резба која на некој начин е негов заштитен симбол.

Фотографија 16. Украсување кај гајдарка и рокче

Истите концентрични кругови се присутни и кај брчалото, слагарчето и дувалото со тоа што покрај бојосувањето на пошироките линии, ги бојосува и краевите на брчалото (Фотографија 17).

Фотографија 17. Концетнрични кругови кај брчало и слагарче

На крајот, по изработувањето, дрвените елементи ги премачкува со лак кој служи за заштита на инструментот. Најдолготраен е процесот на подготвувањето и изработувањето на кожата, процес кој трае повеќе денови.¹⁵ Гајди изработува

¹⁵ Процесот на изработување на кожата нема да го опфатиме бидејќи Јован овој процес го смета за свое достигнување и истиот е изоставен во нашиот текст.

претежно во зимскиот период кога нема работа во земјоделието.и за изработување на гајда му е потребно околу 3-4 дена. Изработувањето на гајди и свирењето на Јован му обезбедува скромна заработка а примарна егзистенција обезбедува од земјоделието.

Заложбата да изработи квалитетен инструмент му е главен водич во текот на целиот процес на изработка знаејќи дека тоа е единствениот начин гајдата да биде барана од народните свирачи. Во поглед на влијанието на квалитетот на инструментот на техничкото достигнување на гајдаџиите Џимревски вели: „Квалитетниот музички инструмент импусливно и креативно дејствувал врз музичарот, без оглед на тоа дали е тој е аматер или професионалец“ (Џимревски, 2005:16).

На тонски план гајдите во Ињево и околината се разликуваат од останатите гајди кои се користат во Македонија а разликата е во висината на основниот тон односно штимот каде како најнисок тон најчесто е тонот F^1 . Разликата на визуелен план е во врзувањето на составните елементи. Кај поголем дел од гајдите во Македонија главината за гајдарка се врзува кај вратот од животното а дувалото и брчалото кај предните нозе додека кај гајдите од Ињево, на вратот се врзува главината за брчалото а гајдарката и дувалото на нозете од кожата. Јован вели дека овој начин на врзување се практикува од Штип надолу односно од селото Лесковица до Гевгелија со насмевка велејќи: Во Штип викаат дека ние ги врзуваме гајдите обратно а ние викаме дека тие ги врзуваат обратно. Овој начин на врзување на елементите кој со право можеме да го идентификуваме со Ињевските гајда и гајдите кои се користат во негова околина овозможува држење на брчалото во две позиции, првата кога брчалото е исправено на рамо и втората кога брчалото е спушено надолу (Фотографија 18).

Фотографија 18. Позиции на брчалото кои ги користи Јован

Излагањето ќе го заокружине со нашата констатација дека со секој објавен труд поврзан со изработувањето на музички инструменти, на јавноста ќе им претставиме личност кој со својата работа завзема значајно место во зачувувањето на инструменталната музичката традиција а покрај изработените инструменти кои се наоѓаат во рацете на народните уметници, овој труд ќе претставува одредено признание за неговата изработувачка работа. Музичкиот инструмент доколку се чува и користи правилно, може да се користи долги години и да се пренесува во кругот на фамилијата на неколку генерации што зборува за функционалноста на само еден изработен инструмент и неговата вредност. Начинот на пренесување од колено на колено овозможува неколку генерации на музичари да се едуцираат и да ја продолжуваат инструменталната традиција која честопати е пропратена и со народната песна. Зачуваните музички инструменти остануваат да сведочат за постоењето на изработувачи на музички инструменти кои успеале да го задржат овој занает. И значително намалениот број на изработувачи и инструменталисти на народни музички инструменти успеваат да го задржат своето музичкото влијание во одредени средини и се неизоставни од некои моменти од животот на луѓето како што се свадбите и останатите семејни веселби и за време на верските празнувања. Трудовите како овој во иднина можат да им дадат некои насоки на оние што сакаат да отпочнат со изработување на гајда а немале можност непосредно да се запознаат со процесите на изработка на гајда и донекаде можат да ги применат вештините на нашиот информатор.

Summary

Folk musical instruments as a legacy built and nurtured for centuries by our ancestors are an important segment in the construction of musical tradition. As part of material culture folk musical instruments are more important for every nation through which they identify in the environment and living abroad. The presence of most of the older musical instruments nowadays, even suggesting their important role in the overall human survival and cultural building. Our interest in folk music instruments in the distant and immediate past must not reduce the interest on the state of these instruments nowadays, while globalization. Today's use of many of the old musical instruments and musical function among the population living in the country, in a way talking about representation and the use of musical instruments in the past. As an important if not the most important merit of preserving the old musical instruments have developers of folk musical instruments. These producers or masters of their instruments work allow talented players to serve with quality musical instruments as a prerequisite for quality technical and stylistic building of instrumentalists. In this paper we will focus on the preparation of the pipe in the village. In this labor we are going to but accent on the preparation of bagpipe by Jovan Mitev – Vano from village Injevo, who leaves a trail in the musical tradition of the village and surrounding the village Injevo as a bagpipe player and maker of bagpipes.

Користена литература:

- Линин Александар, Народните музички инструменти во Македонија, Македонска книга, Скопје, 1986.
- Џимревски, Боривоје. 1986. Некои методолошки аспекти во истражувањето на народните музички инструменти и инструменталната народна музика. Скопје: Македонски фолклор, 19/37, 177-181.
- Џимревски, Боривоје. 1988. Инструменталната народна музика во Титоввелешко. Скопје: Македонски фолклор, 21/42: 139-157.
- Џимревски Боривоје. 1996. Гајдата во Македонија, Инструмент-инструменталист-музика, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Македонско народно творештво - Орска и инструментална народна традиција, книга 5, Скопје,
- Џимревски, Боривоје. 2005. Градска инструментална музичка традиција во Македонија. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Орска и инструментална народна традиција, кн. 7.
- Gojković Andrijana, Narodni muzički instrumenti, Vuk Karadžić, Beograd, 1989.